

Małgorzata Andrejczyk
Uniwersytet w Białymstoku

Uwagi o słownictwie meteorologicznym w *Balladach i romansach* oraz *Sonetach krymskich* Adama Mickiewicza

Twórczość Adama Mickiewicza daje ogromne możliwości interpretacyjne. Kunszt poetycki autora opiera się w znacznym stopniu na umiejętności łączenia przeżyć osobistych z istotnymi przemianami społeczno-kulturowymi, np.: w *Balladach i romansach* czy też w *Sonetach krymskich*; *Ballady* wiążą się z doświadczeniami i poetyckimi marzeniami młodego romantyka, *Sonet* zaś inspirowane są krymską – z punktu widzenia Europejczyka – egzotyczną wędrówką poety. Dlatego też oba zbiory różnią się od siebie pod względem artystycznym i formalnym. Świat przedstawiony w balladach staje się wyrazistą egzemplifikacją nowego prądu intelektualno-kulturowego, opartego na wierze w rzeczy dziwne, przeczące zdrowemu rozsądkowi, prądu pokazującego złożoność natury, której nie można poznać inaczej jak za pomocą serca i czucia, wartości przynależnych jedynie prostemu ludowi. Eksponowane w tych utworach ludowość i fantastyka to sposoby prezentacji innego, romantycznego postrzegania rzeczywistości: przyrody bądź to pogrążonej w ciemności i mroku, bądź z kolei przyrody promieniejącej jasnością słońca, natury gwałtownej i tajemniczej, albo też natury spokojnej i cichej. Tę dychotomiczność świata poeta eksponuje, wykorzystując słownictwo specjalistyczne: meteorologiczne, astronomiczne czy też związane z upływem czasu. Siły żywiołu, jego zmiany i przeobrażenia przestają być już biernymi obserwatorami ludzkich czynów. Stają się współbohaterami wpływającymi istotnie na uczucia i stany emocjonalne głównych postaci ballad. Zjawiska meteorologiczne w szczególności potęgują gwałtowność dziejących się wydarzeń lub wpływają na budowanie atmosfery tajemniczości.

Natura w ludowej konwencji jest bezwzględna i sama wymierza sprawiedliwość. Jest przy tym bardziej okrutna niż jakikolwiek sąd, np. w *Świteziance*

fale jeziora pochłoneły tylko wiarołomnego młodzieńca, ale już w *Rybce* czy *Lilijach* żywił uśmierca wszystkich, którzy w jakikolwiek – nawet przypadkowy – sposób związani są z negatywnym bohaterem.

Z kolei u podstaw światopoglądu, który znalazł swój wyraz w *Sonetach krymskich*, leży spirytualistyczna teza o jedności ducha i przyrody. Zgodnie z romantyczną filozofią poeta stara się pokazać tkwiącą w żywej naturze tajemnicę: zarówno przez oddanie nastrojowości miejsc opisanych w sonetach, jak i podkreślenie jej groźnej potęgi i metafizyczności (Witkowska 1986). Mickiewicz ukazuje tę samą przestrzeń w sposób impresjonistyczny w różnych momentach i przejawach: w nocy, w dzień, w czasie burzy, starając się przez wielostronność oglądu oddać złożoność świata obcego polskiej kulturze.

Zaprezentowane utwory odzwierciedlają uczucia i przeżycia człowieka stojącego wobec nowej sytuacji życiowej – początek epoki, czy też zetknięcie się z inną kulturą – dalekiego Wschodu. Poeta doskonale potrafi wykorzystać te doświadczenia do budowania w swoich tekstach świata przedstawionego. Dlatego też celowo stosuje słownictwo nacechowane, skupione wokół określonego kręgu leksykalno-semantycznego. Tym samym ukazuje nie tylko zachowania i odczucia człowieka, ale też autonomiczną rolę przyrody i jej siłę. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że w Mickiewiczowskim świecie najbardziej aktywna, działająca i fascynująca jest właśnie natura (Witkowska 1986: 23), ujawniająca się często w postaci zjawisk meteorologicznych, towarzyszących dziejącym się wydarzeniom. Prezentacja leksyki, wykorzystanej przez poetę do kreowania świata przedstawionego, w którym przyroda odgrywa istotną rolę, pozwala zatem określić charakterystyczne cechy piśmiennictwa wieszca.

Zasadniczy cel artykułu sprowadza się zatem do przedstawienia klasyfikacji semantycznej leksemów z zakresu meteorologii w dwóch dziełach Adama Mickiewicza¹: *Balladach i romansach* oraz *Sonetach krymskich*. W związku z tym dokonuję podziału znaczeniowego i formalnego słownictwa, omawiam leksemy w obrębie konkretnych pól semantycznych. Do badań wykorzystuję koncepcję pola znaczeniowego zaprezentowaną przez Danutę Buttler (Buttler 1967: 41–59). W ramach poszczególnych części mowy ujawniam bogactwo i różnorodność form zastosowanych przez Mickiewicza do budowania poetyckiej wizji świata przedstawionego w *Balladach i romansach* oraz *Sonetach krymskich*. Podejmuję również próbę ukazania funkcji, jaką pełni pole wyrazowe w budowaniu atmosfery, wyrazistego emocjonalnego

¹ W artykule przedstawiam część materiałów stanowiących podstawę mojej magisterskiej, pt.: *Słownictwo meteorologiczno-astronomiczne w „Balladach i romansach” oraz „Sonetach krymskich” Adama Mickiewicza*, Białystok 2010.

klimatu, jasno sprecyzowanego kolorytu czy tonacji pejzażowej poszczególnych utworów.

Omawianej tematyce² – ale w odniesieniu do innych tekstów literackich – swoje prace poświęcił przede wszystkim W. Kupiszewski. Według badacza osadzenie rozgrywających się wydarzeń powieściowych w konkretnych warunkach meteorologicznych, niejednokrotnie wzbogaca akcję (Kupiszewski 2007), tym samym przybliża ją czytelnikowi. Dlatego też tak duże znaczenie przy omawianiu słownictwa pogodowego mają następujące rozprawy W. Kupiszewskiego:

1. *Słownictwo meteorologiczne i astronomiczne w utworach Marii Rodziewiczówny* (Kupiszewski 2007),
2. *Słownictwo meteorologiczne w XVII-wiecznym zabytku* (Kupiszewski 1983b),
3. *Słownictwo Warmii i Mazur: astronomia ludowa, miary czasu i meteorologia* (Kupiszewski 1959a),
4. *Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu* (Kupiszewski 1974),
5. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego* (Kupiszewski 1969),
6. *Ze słownictwa ludowego w zakresie astronomii. Ludowe nazwy gwiazdozbiorów* (Kupiszewski 1958),
7. *Ludowe nazwy gwiazd* (Kupiszewski 1959b),
8. *Mickiewiczowskie chmury i obłoki* (Kupiszewski 1983).

Już z tego krótkiego przeglądu jasno wynika, że W. Kupiszewski, który zajmował się badaniem słownictwa meteorologicznego i astronomicznego w zabytkach i tekstach literackich, podjął również próbę opisu tego typu warstwy leksykalnej w utworach A. Mickiewicza. O Mickiewiczowskiej burzy pisał też inny uczonec, tym razem literaturoznawca – K. Wyka w pracy pt. *Kształtowanie burzy* (w: *Pan Tadeusz. Studia o tekście*, Wyka 1963). Jak widać, próba zbadania słownictwa pogodowego w utworach Mickiewicza została podjęta, jednak leksemy meteorologiczne nie uzyskały całościowego i szczegółowego opracowania. Niewątpliwie, bardziej drobiazgowy opis słownictwa kryjącego wiele tajemnic i wiele interpretacyjnych możliwości, jest koniecznością. Stąd też mój głos w tej sprawie. W moich badaniach niezwykle inspirująca i cenna okazała się rozprawa M. J. Olszewskiej pt. *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego. W kręgu meteorologii i astronomii*, z cyklu prac o słownictwie S. Żeromskiego. Badaczka poświęca swoją książkę monograficznemu opracowaniu samodzielnych znaczeniowo wyrazów, mieszczących się w tematycznym kręgu meteorologii i astronomii

² Badanie leksemów z zakresu meteorologii pozostaje ciągle dziedziną otwartą. Słownictwo pogodowe danego pisarza nieczęsto staje się tematem rozpraw naukowych.

w: dziennikach, listach, opowiadaniach i dramatach Stefana Żeromskiego (Olszewska 2007).

Analiza słownictwa z kręgu tematycznego meteorologii w utworach Mickiewicza nie należy do prostych zadań. Materiał jest obszerny i bogaty pod względem strukturalnym i semantycznym. W związku z tym zebrane leksemy dzielę na poszczególne kręgi znaczeniowe³, utworzone z uwzględnieniem określonych cech i właściwości analizowanych zjawisk. W tym celu dane z *Ballad i romansów* i *Sonetów krymskich* będą prezentowane łącznie.

Dzięki relacjom syntaktycznym i metaforycznym mogę wskazać pewne podstawowe składniki znaczeniowe, które wprowadzają porządek do badanego pola (Mikołajczuk 1997); dlatego też wyróżniam:

1. nazwy zjawisk,
2. nazwy określające natężenie tych zjawisk.

Słownictwo meteorologiczne omówione zostanie w ramach pięciu działów tematycznych obejmujących leksemę dotyczące: rodzajów wiatru, chmur, deszczu; wyrazy związane z burzą i zimą⁴.

I. Pole WIATRU

W obrębie pola znaczeniowego WIATR mogę wyróżnić następujące grupy leksemów:

1. a) rzeczownikowe nazwy zjawiska: *wiatr, wir*;
b) czasownikowe nazwy, odnoszące się do leksemu *wiatr*: *powiewać, wiać, zawiać*;
2. a) rzeczownikowe nazwy, określające natężenie (siłę) ruchu powietrza: *powiew, wicher, wietrznica, wietrzyk, zefir*;
b) czasownikowe nazwy potęgujące ruch: *dmuchać, muskać, szumieć, świstać, wyć, zaszumieć*;
c) przymiotnikowe określenia siły wiatru: *dziki*;
d) przysłówkowe nazwy omawianego zjawiska: *wietrzno*.

Przynależność wymienionych leksemów do leksykalno-semantycznego pola WIATRU jest cechą stopniowalną (Mikołajczuk 1997: 155–156). Można wśród nich wydzielić centrum, które stanowią wyrazy: *wiatr* i *wiać*⁵. W siatce

³ W dalszych rozważaniach wykorzystam teorię pola leksykalno-semantycznego. Pojęcie pola leksykalno-semantycznego przejmuję tu za: Buttler 1967; por. też: Pisarek 1967: 493–516.

⁴ Klasyfikację przyjmuję za: Kupiszewski 1983b: 21.

⁵ Zagadnienia dotyczące *wiatru* w *Sonetach krymskich* szczegółowo opisuje D. Bartol-Jarosińska, zob. Bartol-Jarosińska 1999: 187–190.

pojęciowej *wiatru*, pojawiają się też nazwy w różnym stopniu oddalone od centrum. Konotują one skojarzenia z innymi polami leksykalno-semantycznymi bądź też wchodzą w skład rozbudowanych metafor, np.: *dziki, muskać, wietrznica, wir, wyć*.

Należy również zaznaczyć, że zaproponowany zbiór słów nie jest pełny. Przede wszystkim nie zostały do niego wpisane bardzo liczne określenia metaforyczne, które nie łączą się w sposób realny z badanym polem, np.: *dzika wietrznica, wicher zawył*⁶.

Wprowadzenie przymiotnika (*dzika*) i czasownika (*zawył*) nawiązującego do świata zwierzęcego powoduje, że nazwa pojęcia uzyskuje dodatkowe, niewyrażone *explicite* znaczenia przenośne (Sokólska 2005: 296). Dlatego też zaprezentowane zjawiska konotują strach i niepewność. Należą raczej do skonwencjonalizowanych połączeń, gdyż już same leksemy: *wicher, wietrznica* wywołują u czytelnika skojarzenia ze światem niebezpiecznym i obcym. Epitet *dzika* z kolei decyduje o wartości całego wyrażenia, które, dzięki temu zabiegowi, staje się symbolem należącym do typowych słów-kluczy całej poezji romantycznej (Skubalanka 1984: 208).

Mickiewicz zatem umiejętnie łączy ze sobą określone nazwy dotyczące zjawiska meteorologicznego (*wiatru*), tworząc nowatorskie struktury. Tym samym zaskakuje czytelnika świeżością spojrzenia. Niejednokrotnie zestawia postępowanie człowieka ze zmiennością i ruchami powietrza (*zefir*), co podkreśla nastrój ballady; potęguje ruch – przemijanie i ulotność opisywanych wydarzeń, np.: *Maryla (...)* / *Ginie jak ginie bladawy obłoczek, / Kiedy zefiry nań dmuchną (To lubię); Dziewka (...)* *znikła jak lekki powiew wietrzyka (Świtezianka)*.

Omówione przykłady ukazują funkcję stylistyczną, którą spełniają w utworach Mickiewicza leksemy pogodowe. Poprzez przywołanie jakiegoś zjawiska meteorologicznego (zazwyczaj nazwanego formą deminutywną rzeczownika – *wietrzyk, obłoczek*) sytuacja bądź też krajobraz zostają oswojone.

II. Pole CHMURY

W skład pola semantycznego desygnatu CHMURA wchodzą następujące grupy leksemów:

1. a) rzeczownikowe nazwy zjawiska: *chmura, przestworze*;
b) czasownikowe nazwy, odnoszące się do leksemu *chmura*: *chmurzyć się*;

⁶ Wszelkie cytaty pochodzą z wydań: Mickiewicz 1948; Mickiewicz 1953.

2. a) rzeczownikowe nazwy określające charakter zjawiska: *obłoczek*⁷;
- b) czasownikowe nazwy potęgujące ruch: *pryskać, żeglować, błyszczyć*;
- c) przymiotnikowe nazwy, określające cechy chmur: *ciemne, blade, safirowe*.

Centrum pola semantycznego omawianego wyrazu stanowi leksem *chmura*, pozostałe określenia pojawiają się sporadycznie. Użycie niektórych leksemów służy jedynie uwypukleniu cech obiektów meteorologicznych, np.: *safirowe przestworze, szare mroki*.

Zastosowane nazwy kolorów nie należą do badanego kręgu tematycznego, ale charakteryzują obiekty pogodowe, tym samym wpływają na wyobraźnię odbiorcy. Tworzą odrębne obrazy. Proces ten potęgują liczne połączenia metaforyczne, których tematem⁸ są leksemy należące do kręgu semantycznego desygnatu CHMURA, np.: *kolebka z obłoków, turban z chmur, zamrożona chmura*⁹.

W badanym materiale występują też porównania, np.: *Jeden obłok, jak senny łabędź na jeziorze (Bakczysaraj w nocy)*. Poprzez pominięcie lub przemilczenie formy czasownikowej obraz staje się bardziej statyczny. W zestawieniu tym zjawisko meteorologiczne (*obłok*) zostało skojarzone ze światem zwierzęcym. Dzięki takiemu połączeniu wędrujący po niebie *obłok* staje się nieruchomy, tak jak senny łabędź – jeden z najcięższych ptaków latających – brodzący po jeziorze.

Mickiewicz w swoich utworach stosuje również zabieg artystyczny polegający na powtórzeniu czasowników, które sprzyjają ukazywaniu przemijających chwil, np.: *Maryla (...) / Ginie jak ginie bladawy obłoczek (To lubię)*.

Pomimo tego, że podane przykłady nie wchodzą w skład siatki pojęciowej desygnatu CHMURA, to łączą się ze słownictwem pogodowym w sposób oczywisty: sprzyjają budowaniu określonej – artystycznej wizji świata. Poeta zatem wykorzystuje prostotę struktury do stworzenia głębokiej myśli. Tym samym odwołuje się do doświadczeń czytelnika, pobudzając jego wyobraźnię i wrażliwość artystyczną.

⁷ Nad funkcją semantyczną wyrazów: *chmura* i *obłok* zastanawia się W. Kupiszewski, zob.: Kupiszewski 1983a: 33–44.

⁸ Zgodnie z mechanizmem powstawania metafory opisanym szczegółowo przez P. Wróblewskiego; Wróblewski 1998.

⁹ Zjawisko ilustruję wybranymi przykładami, gdyż nie sposób przytoczyć wszystkich.

III. Pole DESZCZU

Wśród wyrazów związanych tematycznie z polem znaczeniowym słowa DESZCZ, mogę wyróżnić następujące grupy leksemów:

1. a) rzeczownikowe nazwy zjawiska: *deszcz*;
b) czasownikowe nazwy, odnoszące się do leksemu *deszcz*: *kropić*;
2. a) rzeczownikowe nazwy, określające natężenie i rodzaje deszczów: *grad*, *deszczyk*, *słota*;
b) czasownikowe nazwy potęgujące ruch: *lecieć*.
c) przymiotnikowe nazwy, określające porę deszczową: *dżdżysta*.

W obrębie omówionego pola znaczeniowego nie możemy wyznaczyć centrum, gdyż siatka występujących pojęć jest jednorodna i zwarta. Żaden leksem nie przeważa w sposób znaczący.

Niemniej jednak pole to odgrywa bardzo ważną rolę, ponieważ łączy się bezpośrednio z innymi kręgami tematycznymi. Sprzyja budowaniu atmosfery charakterystycznej dla świata przedstawionego danej ballady, np.: *ze-wsząd pocisków grad leci* (*Świtez*), *słotna doba*, *dżdżysta pora*, *zmrok pada* (*Lilije*). Podane przykłady, pomimo charakteru skonwencjonalizowanego, wpływają na nastrój utworu. W *Lilijach* potęgują niepokój *męża zbójczyny żony*, która *bieży przez łąki i przez knieje*; z kolei w *Świtezi* wpływają na uplastycznienie opisu.

Neutralne zjawiska meteorologiczne, zostały ukazane zatem w sposób metaforyczny; dzięki obudowaniu odpowiednim kontekstem sytuacyjnym. Wykorzystane rzeczowniki konotują skojarzenia z bardzo odległymi polami semantycznymi, np.: *pociski*, *doba*, *pora*, *zmrok*. Co doprowadziło do wykreowania obrazu natury prawdziwej i żywej, rządzącej światem przedstawionym.

IV. Pole BURZY

W siatce pojęciowej BURZY pojawiają się też nazwy towarzyszące badanemu zjawisku, np.: *błyskawica*, *piorun*¹⁰, *grom*. Konotują one skojarzenia ze światłem i błyskiem (Sokólska 2006); z ogólną jasnością, wszechogarniającym ruchem i gwałtownością. W związku z tym w skład pola znaczeniowego leksemu BURZA wchodzi następujące grupy leksemów:

1. a) rzeczownikowe nazwy zjawiska atmosferycznego: *burza*, *grzmienie*;
b) czasownikowe nazwy związane z burzą: *burzyć się*;

¹⁰ Zagadnienia dotyczące *pioruna* i *błyskawicy* w *Sonetach krymskich* szczegółowo opisuje D. Bartol-Jarosińska, zob. Bartol-Jarosińska 1999, 187–190.

2. a) rzeczownikowe nazwy, określające natężenie światła: *błyskawica, piorun, grom*;
- b) czasownikowe nazwy, potęgujące gwałtowność wyładowań atmosferycznych: *błyskać, zagrznieć, trzaskać*;
- c) przymiotnikowe nazwy ukazujące charakter żywiołu: *namiętna*.

Centrum znaczeniowe słowa *burza* stanowią wyrazy: *burza* i *burzyć się*. Jednak nie możemy pominąć faktu, że omawiane zjawisko koreluje w znacznym stopniu z innymi polami leksykalno-semantycznymi, przeanalizowanymi wyżej (*wiatr, deszcz, chmura*).

Badanemu zjawisku meteorologicznemu towarzyszą liczne określenia metaforyczne, nie należące do siatki pojęć desygnatu BURZA, np.: *namiętna burza (Stepy Akernańskie), sroższa burza (Cisza morską)*. Poeta do opisanía zjawisk meteorologicznych, używa epitetów nazywających uczucia ludzkie.

Konceptualizacja zjawisk meteorologicznych za pomocą leksyki odnoszącej się do sfery ludzkiej odbywa się również dzięki wprowadzeniu przy rzeczownikach pogodowych czynności przypisywanych człowiekowi, np.: *budzi się błyskawica (Bakczysaraj w nocy) turban z chmur haftują błyskawic potoki (Czatyrdah), piorunem spadnie (Droga nad przepaścią w Czufut-Kale)*.

Jednostki leksykalne realnie odnoszące się do ludzi, zastosowane w powyższej funkcji, wnoszą nowe konotacje do świata pogodowego (Sokólska 2005: 296). Powodują, że rodzi się napięcie między „ja” a wzburzoną naturą. Tym samym dochodzi do ścisłej integracji zachowań ludzkich ze zjawiskami meteorologicznymi.

Mickiewicz łączy wyrazy z odległych kręgów leksykalno-semantycznych, tym samym przyczynia się do zmiany ich znaczenia, np.: *potoki błyskawic (Czatyrdah)*. Zestawienie żywiołu wody ze zjawiskiem pogodowym powoduje intensyfikację omawianego fenomenu. Uwypukla natężenie i siłę błyskawicy.

V. Pole ZIMY

Wśród wyrazów związanych tematycznie z ZIMĄ wyróżniam:

1. a) rzeczownikowe nazwy zjawiska: *zima*;
- b) przymiotnikowe i przysłówkowe nazwy określające zjawisko: *zimno, zimny, zimowy*.
2. a) rzeczownikowe nazwy cechujące zimę: *chłód, lód, śnieg, śron, zamieć*;
- b) czasownikowe nazwy potęgujące siłę zjawiska: *pobielić*;
- c) przymiotnikowe nazwy właściwości zimy: *biała, srebrna, śnieżna, zamrożona*.

Pole znaczeniowe ZIMY w *Balladach i romansach* i *Sonetach krymskich* zostało oparte na dwóch głównych desygnatach: *biały* i *zimny*. Mickiewicz, po mistrzowsku, poprzez sformułowania: *pobielić, zamrozić*; przeniósł nas w świat dalekiego i zimnego Wschodu. Ukazał nam przestrzeń nieznaną – *białą, chłodną, zamrożoną* i intrygującą – *srebrną*.

Modelowanie świata zewnętrznego w utworach Mickiewicza odbywa się więc za pomocą elementów językowych zastosowanych w konwencji metaforycznej, tzw. modyfikatorów [M] (Sokólska 2005: 356). Kształt świata przedstawionego zależy od określonego kręgu pojęciowego, do którego należy modyfikator. Jeżeli modyfikatorem jest przymiotnik, to prezentowany krajobraz ulega ustatycznieniu i taką funkcję pełni też cała metafora, np.: *zamrożona chmura*.

Ważnym zabiegiem semantyczno-gramantycznym w twórczości Mickiewicza są animizacje i personifikacje. Postrzeganie obiektów meteorologicznych jako istoty żywej, ludzkiej, np.: *północ mrozem dmucha, ząbek śronu (Pierwiosnek)*; powoduje, że zjawiska przyrody stają się nie tylko elementami świata przedstawionego, ale towarzyszami i powiernikami podmiotu lirycznego. Przypisywanie elementom przyrody cech charakterystycznych dla człowieka jest świadectwem kreatywności języka i służy dynamizowaniu przekazu oraz ukazywaniu i tworzeniu całej sieci nowych znaczeń (Sokólska 2005: 357), wchodzących w skład połączeń przenośnym.

VI. Części mowy a słownictwo z kręgu meteorologii

Przedstawiony materiał zawiera całokształt omawianej leksyki, szczegółową analizę formalną i semantyczną leksemów z kręgu meteorologii¹¹. Dlatego też niezwykle istotna jest prezentacja słownictwa pogodowego z uwzględnieniem częstotliwości występowania różnych części mowy.

Przykłady ukazujące bogactwo rzeczowników w utworach Mickiewicza: *blask, błękit, błysk, błyskawica, burza, chłód, chmura, ciemnota, deszcz, grad, grom, grudzień, jesień, jutrzeńka, lato, lód, mgła, mróz, niebiosy, niebo, obłok, piorun, pora, przestworze, rosa, sklepienie, słońce, śnieg, śron, światło, tęcza, wiatr, wietrznica, wiosna, wir, zefir*.

Wśród rzeczowników z tego kręgu wyodrębnić można:

- rzeczowniki odprzymiotnikowe, tworzone głównie za pomocą formantu *-ość*, np.: *ciemność, jasność*; bądź formantu *-ota*: *ciemnota*.

¹¹ Prezentowana analiza została stworzona na podstawie klasyfikacji zastosowanej przez M. J. Olszewską, zob. Olszewska 2007: 85–90.

- rzeczowniki odrzeczownikowe, głównie zdrobnienia, np.: *deszczyk, obłoczek, wietrzyk*;
- rzeczowniki utworzone od wyrażen przyimkowych, np.: *powiew, zamieć, zawieja*;
- rzeczowniki odczasownikowe, tworzone za pomocą formantów *-anie, -enie*, odnoszące się głównie do procesów, czynności i stanów zachodzących w przyrodzie i towarzyszących różnym zjawiskom, np.: burzy towarzyszą: *błyskanie, grzmienie, trzaskanie*;
- rzeczowniki złożone, czyli derywaty oparte na dwóch tematach słowotwórczych, np.: *niebokrąg*;

Rzeczowniki w utworach Mickiewicza reprezentowane są również przez: słownictwo gwarowe, np.: *grzmienie, przestworze, śron, trzaskanie* i słownictwo specjalistyczne, np. *grad*. Poza tym występują też leksemy rzadziej obecne w języku codziennym, częściej natomiast w utworach poetyckich, np.: *niebokrąg, wietrznica*. Z omawianym kręgiem związane jest słownictwo często odczuwane jako dawne i przestarzałe, nadające utworom bardziej podniosły charakter, np.: *niebiosą*.

W obrębie przymiotników przeważają przymiotniki odrzeczownikowe, np.: *błękitny, ciemny, mglisty, rubinowy, safirowy, słotny, śnieżny, wietrzny, zimowy*.

Przysłówki stanowią niewielki procent słownictwa związanego z kręgiem meteorologii. Informują o właściwościach desygnatów, jak i odczuciach podmiotu lirycznego (Olszewska 2007: 87), np.: *ciemno, ponuro, wietrzno*.

Repertuar form czasownikowych związanych z kręgiem meteorologii jest bogaty i różnorodny, choć reprezentowany przez leksemy o niewielkiej frekwencji. Statystycznie występują one w kontekście różnorodnych rzeczowników, z reguły konotują skojarzenia z innymi polami leksykalno-semantycznymi lub wchodzą w skład rozbudowanych metafor, np.: *błyskać, błyszczyć, burzyć się, chmurzyć się, dmuchać, kropić, lecieć, mijać, muskać, padać, poczernić, powiewać, powlekać, szumieć, ściemnieć, świsnąć, trzaskać, wiać, wrzeć, wyć, zagrzmieć, zaszumieć, zawiać*.

Część czasowników utworzona została za pomocą przedrostków¹², np.: *po-*: *pobielić, powiewać, powlekać*; *za-*: *zagrzmieć, zaszumieć, zawiać*.

Oprócz czasowników realnie odnoszących się do zjawisk meteorologicznych, poeta wykorzystał także słownictwo gwarowe, np.: *chmurzyć się, czernić*.

Struktura znaczeniowa wybranych nazw pogodowych składa się z różnych elementów: rzeczownikowych, czasownikowych, przymiotnikowych i przysłówkowych. W omówionym materiale najliczniejszą grupę stanowią

¹² Materiał ilustruję za pomocą wybranych przykładów.

rzeczowniki¹³, niekiedy z jakimś określeniem przymiotnikowym, np.: *wietrznicza dzika, chmury: ciemne, blade, safirowe*. Nieco mniejszą grupę reprezentują nazwy czasownikowe, występują one w sąsiedztwie rzeczowników; potęgują ruch, często niepokój i gwałtowność dziejących się zjawisk, np.: *wiatr: szumi, wieje, wyje; chmura: błyszczy, haftuje, żegluje; deszcz: kropi, leci*.

Mickiewicz w swoich utworach wykorzystał również liczne nazwy de-minutywne i augmentatywne. W obrębie słownictwa meteorologicznego występują leksemy: *deszczyk, obłoczek, wicher, wietrznicza, wietrzyk*. Zachowało się też sporo wyrazów, które dziś należą do archaizmów albo funkcjonują w słownictwie gwarowym: *grzmienie, trzaskanie*. Jak widać materiał jest bogaty w różnego rodzaju leksemy, co starałam się pokazać. Mickiewicz dostosował każde zjawisko i desygnat do konkretnej sytuacji.

Krąg tematyczny METEOROLOGII, składa się z wielu mniejszych pól znaczeniowych, które wchodzą we wzajemne relacje, dlatego też pełne oddzielenie i posegregowanie materiału jest niemożliwe. Niektóre leksemy przynależą jednocześnie do kilku pól semantycznych, o czym już wspominałam. Poprzez badanie poszczególnych kręgów tematycznych i słownictwa nie przynależącego bezpośrednio do danego zjawiska, ale łączącego się z nim w sposób przenośny, metaforyczny można wyodrębnić pewne cechy stylo-twórcze piśmiennictwa Mickiewicza.

Słownictwo dotyczące meteorologii nigdy nie pozostaje neutralne. Najczęściej pod wpływem kontekstu nabiera zabarwienia przenośnego, tym samym podkreśla i potęguje nastrój utworów Mickiewicza (*Ballad i romansów i Sonetów krymskich*).

Zaprezentowane i poddane analizie leksemy z kręgu meteorologii charakteryzują język A. Mickiewicza. Ze zgromadzonego słownictwa dotyczącego obiektów makro- i mikrokosmosu wyłania się nie tylko określony, językowy obraz świata przedstawionego w *Balladach i romansach* i *Sonetach krymskich*, ale także, ujmując rzecz szerzej, całościowy model świata budowanego przez pisarza. Umożliwia to odczytanie jego utworów poprzez analizę zawartego w nich słownictwa tematycznego. To z kolei pozwala na wyciągnięcie wniosków natury ogólnej: działania pisarskie Mickiewicza ujawniają nie tylko jego upodobania estetyczne, ale także pokazują sposób postrzegania świata, jego odczuwanie, kreację i interpretację (Olszewska 2007: 8).

Mickiewicz doskonale potrafił wykorzystać wieloznaczność słów i za-trzeć wyrazistość ich pola znaczeniowego. Poeta często w swoich utworach odwoływał się do języka ludowego, szczególnie jest to widoczne w *Balla-*

¹³ W ten sam sposób materiał meteorologiczny klasyfikuje W. Kupiszewski w swojej pracy dotyczącej słownictwa meteorologicznego, zob.: Kupiszewski 1983b.

dach i romansach. Artysta chciał wprowadzić niektóre elementy słownictwa potocznego do literatury. Dążył do uzyskania bezpośredniości wypowiedzi. Uważał, iż zbliżenie języka artystycznego do mowy ludu powoduje popularyzację literatury i podwyższa narodową wartość danego utworu.

Stąd też w słownictwie nazywającym elementy mikro- i makrokosmosu, pojawiają się takie leksemy, jak: *chmurzyć się, czernić, dopiekać, miesiąc, młodziak, pełny, przestworze, tamteczny, grzmienie trzaskanie*. Poeta poprzez wykorzystanie wyrazów gwarowych i archaicznych dążył do przywrócenia naturalności języka literackiego, autor *Ballad i romansów* chciał, aby poezja zaczęła pełnić funkcję komunikatywną. Dlatego też wprowadzał regionalizmy i kolokwializmy, by uczynić literaturę bliższą szerokiemu kręgowi odbiorców.

Stylizacja gwarowa pozwoliła wykorzystać Mickiewiczowi luźny szyk kompozycji, dlatego też poeta zmodyfikował utarte związki frazeologiczne za pomocą inwersji, np.: *jak śnieg białe lica*. W omawianym materiale dość często pojawiają się też rzeczowniki zdrobniałe, np.: *deszczyk, obłoczek, wietrzyk*. Leksemy takie wywołują pozytywne skojarzenia, tym samym wpływają na wyciszenie i uspokojenie podmiotu lirycznego. Przyroda staje się powiernikiem przeżyć bohatera, nazwy deminutywne sprzyjają budowaniu atmosfery ciepłej i rodzinnej.

Nazwy augmentatywne z kolei potęgują i nasilają niebezpieczny charakter nie tylko zjawisk meteorologicznych, np.: *wicher, wietrznica*, ale jednocześnie wprowadzają niepokój i niepewność. Łączą wyobrażenia bohaterów w taki sposób, że zjawienie się w świadomości czytelnika leksemów typu: *wicher, wietrznica*, powoduje uświadomienie potęgi żywiołu.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w badanym materiale występują też neologizmy, jednak bardzo rzadko, jedynie cztery razy i tylko w *Sonetach krymskich*.

Neologizmy w tekstach poezji romantycznej pełniły różne funkcje i ich obecność nasiliła się szczególnie w późnym okresie epoki. Według T. Skubalanki Mickiewicz traktował je na ogół żartobliwie i większość wprowadził do bajek, zgodnie ze zwyczajem swych wielkich poprzedników (Skubalanka 1984: 226).

Autor *Sonetów krymskich* stosował również wyrazy powszechnie znane, nadając im nowe znaczenie, np.: *wietrznica, zawieja*. Realnie *zawieja*¹⁴ oznacza 'śnieżyce połączoną z silnym wiatrem powodującym wirowanie śniegu w powietrzu', a Mickiewicz użył leksemu w odniesieniu do burzy.

Funkcją licznych opisów przyrody, z wykorzystaniem słownictwa spe-

¹⁴ Por. *Zawieja*, w: *Mały słownik języka polskiego*, red. Elżbieta Sobol, Warszawa 1995, s. 1123.

cialistycznego, jest budowanie typowego dla literatury romantycznej nastroju tajemniczości i napięcia.

Badania nad słownictwem z kręgu meteorologii i astronomii w *Balladach i romansach* i *Sonetach krymskich* pozwoliły dojść do ważnych wniosków, dotyczących postawy poety wobec świata. Pomogły w ukazaniu światopoglądu i kompetencji językowych autora *Ballad i romansów*, a także w określeniu zasad twórczego przetwarzania otaczających pisarza realiów. Umiejętność kreowania rzeczywistości ewaluowała wraz z wiekiem twórcy.

W wyniku zestawienia dwóch dzieł A. Mickiewicza, możemy zaobserwować rozwój artystycznego kunsztu poety: od debiutu aż po dojrzałą twórczość. Dowodem na to są przykłady z utworów wieszczka. W *Balladach i romansach* pisarz określa księżyc następująco: *miesiąc na młodziaku*, posługuje się słownictwem gwarowym, aby oddać ludowość ballady. Z kolei w *Sonetach krymskich* księżyc to: *srebrny król nocy, który dąży spocząć przy kochance*, co wyraziście ujawnia dojrzałość twórczą wieszczka. Poeta zatem starał się dostosowywać swój tekst do krajobrazu, uczuć i emocji, które realizował.

Wobec powyższych ustaleń można wysnuć wniosek, że Mickiewicz należy do grona twórców, którzy odegrali bardzo dużą rolę w kształtowaniu słownictwa specjalistycznego dotyczącego zjawisk meteorologicznych; dlatego też możemy stwierdzić, że niewątpliwie był kreatorem języka i twórcą nowego, romantycznego stylu poezji.

Zaprezentowany materiał stanowi jedynie częściową analizę problemu. Dokładniejszy opis relacji zachodzących między wymienionymi składnikami pola wymaga oddzielnych badań, na które nie ma miejsca w tej pracy i które nie dotyczą bezpośrednio jej tematu.

Literatura

- Bartol-Jarosińska D., 1999, *Semantyka żywiołów w „Sonetach krymskich” i ich przekładzie na francuski*, w: *Mickiewicz i kresy*, red. Z. Kurzowa i Z. Cygal-Krupowa, Kraków, s. 187–190.
- Buttler D., 1967, *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 2, s. 41–59.
- Kupiszewski W. i Węgiełek-Januszewska Z., 1959a, *Słownictwo Warmii i Mazur: astronomia ludowa, miary czasu i meteorologia*, Wrocław.
- Kupiszewski W., 1958, *Ze słownictwa ludowego w zakresie astronomii, I Ludowe nazwy gwiazdozbiorów*, „Poradnik Językowy”, s. 234–246.
- Kupiszewski W., 1959b, *Ze słownictwa ludowego w zakresie astronomii, II Ludowe nazwy gwiazd*, „Poradnik Językowy”, s. 290–303.
- Kupiszewski W., 1969, *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

- Kupiszewski W., 1974, *Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu*, Warszawa.
- Kupiszewski W., 1983a, *Mickiewiczowskie chmury i obłoki*, „*Slavia Occidentalis*”, Poznań, s. 33–44.
- Kupiszewski W., 1983b, *Słownictwo meteorologiczne w XVII-wiecznym zabytku*, „*Slavia Occidentalis*”, Poznań.
- Kupiszewski, 2007, *Słownictwo meteorologiczne i astronomiczne w utworach Marii Rodziewiczówny*, „*Prace Filologiczne*”, Warszawa.
- Mickiewicz A. 1948, *Ballady i romanse*, Warszawa.
- Mickiewicz A., 1953, *Sonety krymskie*, Warszawa.
- Mikołajczuk A., 1997, *Pole semantyczne gniewu w polszczyźnie*, [w:] *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, pod red. R. Grzegorzczkovej i Z. Zaron, Warszawa, s. 34–51.
- Olszewska J. M., 2007, *Słownictwo Pism Stefana Żeromskiego. W kręgu meteorologii i astronomii*, t. 10, Kraków.
- Pisarek W., 1967, *Pojęcie pola i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „*Pamiętnik Literacki*”, z. 1–2, s. 493–516.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego*, Wrocław.
- Sokołska U., 2005, *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportaży z lat 1961–1974)*, Białystok.
- Sokołska U., 2006, *Język opisów natury w „Balladach i romansach” Adama Mickiewicza*, „*Białostockie Archiwum Językowe*”, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 111–124.
- Witkowska A., 1986, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Warszawa.
- Wróblewski P., 1998, *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*, Białystok.
- Wyka K., 1963, *Kształtowanie burzy*, [w:] „*Pan Tadeusz*”. *Studia o tekście*, t. II, Warszawa, s. 17–47.

Meteorological vocabulary in *Ballady i romanse* and *Sonety krymskie* by Adam Mickiewicz (a semantic classification)

Summary

The present paper is an attempt to show the diversity and abundance of meteorological lexemes in the two works by Adam Mickiewicz: *Ballady i romanse* and *Sonety krymskie*. The collected vocabulary dealing with weather was semantically ordered and divided into particular meaningful ranges, with respect to definite features and properties of the analyzed phenomena.

Meteorological data were discussed within the framework of five thematic sections including vocabulary in reference to: kinds of wind, clouds, rain, words connected with a thunderstorm and winter. The presentation of different forms of meteorological lexemes helped to show the function in which the poet used the vocabulary field in order to build the atmosphere, expressive emotional climate, accurately described colours and landscape character of separate works.